

## ÖLÜMÜN YÜZLERİ: EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ'NİN I. CİLDİNDE ÖLÜM İFADELERİ

*(Faces of Death: Expressions of Death in Volume I of Evliya Çelebi's Seyahatnâme)*

### Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 24.01.2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 28.03.2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30.04.2025

DOI Numarası / DOI Number: 10.20322/littera.1625958

### Zeynep BUÇUKCU

Dr. Arş. Gör.

Aksaray Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0001-5904-3601

zeynepbucukcu@gmail.com

### Makale Bilgisi

**Değerlendirme:** Bu çalışma çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.

**Etik Beyan:** Çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

**Etik Kurul Belgesi:** Makale için "Etik Kurul Belgesi" gerekmemektedir.

**Benzerlik Taraması:** "Benzerlik Raporu" İntihal.Net sistemi üzerinden alınarak tarama yapılmıştır.

**Telif Hakkı:** Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar/yazarlar tarafından "Telif Hakkı Formu" imzalanarak sunulmuştur. Yazar/yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

### Atıf Bilgisi:

Buçukcu, Z. (2025). Ölümün Yüzleri: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin I. Cildinde Ölüm İfadeleri. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 11(2), ss. 171-187. 10.20322/littera.1625958

### Sorumlu Yazar:

Zeynep BUÇUKCU, [zeynepbucukcu@gmail.com](mailto:zeynepbucukcu@gmail.com)

### Özet

Evliya Çelebi, Seyahatname'de yalnızca gezdiği gördüğü yerleri anlatmakla kalmamış, söz konusu yerlerde yaşayan insanların günlük hayatlarından, yeme- içme alışkanlıklarından, yöneticilerinden, gelenek-göreneklerinden bahsetmiştir. İstanbul'u merkeze alan I. ciltte şehrin tarih boyunca geçirdiği dönüşüm ve Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına kadar olan hikâyesi anlatılmıştır. Dolayısıyla eserde farklı zaman dilimlerinden, toplumun her kesiminden, birbirinden çok farklı uğraş ve ilgi alanlarına sahip insanlardan oluşan geniş bir kadro karşımıza çıkmaktadır. Evliya Çelebi haklarında sahip olduğu veya edindiği bilgilerle birlikte, eserindeki kişi kadrosunu etkili bir şekilde kullanır. Doğum ve ölüm bu kadroyu ortak bir paydada toplar. Doğum üzerinde çok fazla durmamış olsa da ölüm yazar için önemli bir noktadadır. Temelde eserde adı geçen kişiler için kullanılan ölüm ifadeleri üzerine olan bu çalışmada ilgili tâbirler; *ölümün doğrudan ifadesi, ölümün bir âlemde başka bir âleme geçiş olarak ifade edilmesi, ölümün sınırlı bir sürenin sonu olarak ifade edilmesi, ölümün ona doğru gidilen süreçle ilişkilendirilerek ifade edilmesi, ölümün gerçekleştiği yer ile bağlantılı olarak ifade edilmesi, ölümün ölen kişinin adı veya mahlası ile bağlantılı olarak ifade edilmesi, ölümün ölen kişinin mesleğini, uğraşını ya da makamını hatırlatır şekilde ifadesi* olmak üzere yedi alt başlıkta incelenmiştir. Ölümünden söz edilen kişiler ve yazarın onlar için sarf etmeyi seçtiği ölüm ifadeleri listelenmiş; Evliya Çelebi'nin üslubunda, ölüm ifadelerinin şahısların hayatları ile ilgili ayrıntılara göre şekillenip şekillenmediği sorusuna odaklanılmıştır.

**Anahtar Sözcükler:** Evliya Çelebi, Seyahatnâme, üslup, ölüm, örtmece.

### Abstract

In his Seyahatname, Evliya Çelebi not only described the places he visited, but also the daily lives, eating and drinking habits, rulers, customs and traditions of the people living in these places. Volume I, which focuses on Istanbul, describes the transformation of the city throughout history and the story of the Ottoman Empire from the 15th century to the mid-17th century. Therefore, a large cast of people from different time periods, from all segments of society, with very different occupations and interests appear in the work. Evliya Çelebi makes effective use of the cast of people in his work, together with the information he has or has acquired about them. Birth and death bring this cast to a common denominator. Although he does not dwell much on birth, death is an important point for the author. In this study, which is mainly about the expressions of death used for the people mentioned in the work, the expressions of death are analyzed under seven subheadings: direct expression of death, expression of death as a transition from one realm to another realm, expression of death as the end of a limited period of time, expression of death in relation to the process towards it, expression of death in connection with the place where death occurs, expression of death in connection with the name or pseudonym of the deceased, expression of death in a way that reminds of the deceased's profession, occupation or office. The persons whose deaths are mentioned and the death expressions the author chooses to use for them are listed, and the question of whether the death expressions are shaped according to the details of the lives of the persons in Evliya Çelebi's style is focused on.

**Keywords:** Evliya Çelebi, Seyahatnâme, stylistics, death, euphemism.

## GİRİŞ

Ölüm gibi hassas konular, genellikle doğrudan ifade edilmekten kaçınılır. Toplumlar böyle durumlar için örtmecelere başvurur. Bunlar söz konusu olayın duygusal yükünü azaltmaya yönelik örtmecelerdir. Sosyal nezaketi koruma, tabulara dokunmama ve duygusal yükü hafifletme gibi işlevler üstlenirler. Klasik Türk edebiyatı metinlerinde örtmece, hem edebî estetiğin hem de dinî-ahlakî nezaketin bir parçası olarak öne çıkar. Ölüm genellikle doğrudan değil, saygıyı, hüznü ve teselliği bir arada taşıyan metaforik ve dolaylı anlatımlarla ifade edilir. *Vefât etti, dar-ı bekâya göçtü, irtihâl etti* gibi ifadeler, ölümün doğrudan sertliğini yumuşatmanın yanı sıra kişinin ahiret yolculuğuna dair inancı da yansıtır. Bu bağlamda, örtmeceler sadece bir dil unsuru değil, aynı zamanda dönemin toplumsal ve kültürel normlarını içeren zengin bir ifade geleneğidir.

Ölümün ifade edilme biçimleri kültürel, psikolojik ve dilsel açılardan farklı incelemelerin konusu olmuştur. Ölüm ifadeleri, kişisel yas süreçleri, inanç sistemleri ve toplumsal normlar gibi birçok etkenle şekillenir. Sağol Yüksekaya Türklerde ölümün algılanışını yedi ana başlıkta toplar (Sağol Yüksekaya, 2009). Bunlar: ölümün başka bir âlemde yaşamaya başlamak olarak algılanışı, ölümün canın/ ruhun bedenden ayrılışı olarak algılanışı, ölümün kader olarak algılanışı, ölümün uyku olarak algılanışı, ölümün cezalandırma olarak algılanışı, argoda ölümün algılanışı şeklindedir. Durmuş (2012) ise ölüme bakış ve ölümün ifade edilme biçimlerini, Türkçe şair tezkireleri ve şâirnâmelerle sınırlayarak incelediği çalışmada benzer bir gruplandırma yapar. Ona göre bu başlığın temelde iki alt kolu vardır: ölümün doğrudan ifade edildiği örnekler ve ölümün belirli bakış açısı ve öznel ifade kalıpları ile dolaylı olarak sunulduğu örnekler. Durmuş ikinci kolu, 8 alt başlıkta incelemiştir: sonlu âlemde sonsuz âleme geçiş, dünyanın sıkıntılarından olumsuzluklarından kurtuluş, cennete gidiş, ölümün genç yaşta gelmesi, ilâhî kararın yerine getirilmesi, ölüm sebebi ile ilişki taşıması, meslek veya makamla ilişki taşıması, mahlas ile ilişki taşıması (Durmuş, 2012). Yüksekaya ölümün kavranma biçimine odaklanırken Durmuş bunun yanında ölüm ve ölen kişi hakkındaki bilgilerin yazarlarca bir malzeme olarak görülmesi durumunu da incelemesine konu etmiştir. Bu çalışmada kullanılan kategoriler, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin birinci cildinde geçen ölüm ifadelerinin bağlamsal analizine dayanmaktadır. Metin, kendi içerisinde sunduğu dil ve üslup özellikleri doğrultusunda incelenmiş ve bağlamdan elde edilen malzeme, tematik bir şekilde kategorize edilmiştir. Bu kategorileştirme sürecinde, mevcut literatürdeki (özellikle Sağol Yüksekaya, 2009; Durmuş, 2012) çalışmalarda önerilen sınıflandırmalarla örtüşen bazı noktalar ortaya çıkmıştır. Ancak bu örtüşme, bağlamsal bir zorlamadan ziyade, *Seyahatnâme*'nin kendi anlatım dünyasından türetilmiş doğal bir sonucun literatürle paralellik göstermesi olarak değerlendirilebilir.

Çalışma, öncelikle metnin kendisine dayanarak kategoriler oluşturmayı hedeflemiş; literatürde yer alan yaklaşımlar ise bu bağlamda yalnızca bir referans ve karşılaştırma unsuru olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın özgünlüğü, Evliya Çelebi'nin ölüm ifadelerini, eserin içerik ve üslup özelliklerine dayanarak yeniden yorumlaması ve mevcut literatürle örtüşen veya ayrışan noktalarını ele alabilmesinde yatmaktadır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi özelinde ölüm ifadelerini konu alan daha önce yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Erkan Hirik, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ölüm Örtmeceleri başlıklı makalesinde (Hirik, 2013) örneklem olarak eserin ilk üç cildini kullanmıştır. Ancak yazar bu bütünden yalnızca “dikkat çekici” olduğunu düşündüğü örtmeceleri çalışmasına almıştır (Hirik, 2013, s. 444). Genelde dil kullanıcılarının, özelde Evliya Çelebi'nin örtmece sözlere başvurma motivasyonlarından ve onları oluşturmada izlediği yollardan bahsetmiş, yazarın toplumca bilinenlerdence üslûba özel örtmeceleri tercih ettiği sonucuna varmıştır (Hirik, 2013, s. 451).

Bu çalışmada eserin hacmi dolayısıyla Seyahatname'nin yalnızca I. cildinde bulunan ölüm ifadeleri, eserde adı geçen belirli/belli kişiler için kullanılan ölüm ifadeleri ile sınırlandırılmıştır. Öldürmek, öldürülmek anlamına gelen eylemler değil “öldü” ifadesinin yerine geçebilecek kullanımlar incelenmiştir. Alıntılardaki ifadeler ve genellikle alıntı niteliği taşıyan manzum bölümler, Evliya Çelebi'nin kendi anlatım özelliklerini yansıtmadığı gerekçesiyle analiz dışı bırakılmıştır. Ayrıca, adı verilmeyen veya kimliği belirlenemeyen kişilere yönelik ölüm ifadeleri de çalışma dışında bırakılmıştır. Bu kişilerle ilgili, mensup oldukları sosyal sınıf, meslek, kültürel kimlik ya da diğer bağlamsal detaylar hakkında bilgi bulunmadığı için bu ifadelerin Evliya Çelebi'nin anlatı ve üslup tercihlerini nasıl şekillendirdiğine dair çıkarımda bulunmak mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, incelenen örnekler, hakkında yeterli bilgi sunulan ve yazarın üslup tercihlerini analiz etmeye olanak sağlayan kişilerle sınırlıdır. Çalışmada oluşturulan her kategoriye ilişkin değerlendirmeler, ilgili kategoriyle bağlantılı bir tabloyla desteklenmiştir. Tablolarda, kişilerin adları, ölüm ifadeleri ve bu ifadelerin geçtiği sayfa numaraları, Yapı Kredi Yayınları tarafından 2006 yılında yapılan Seyahatnâme baskısına göre yer almaktadır. Daha önce eserdeki ölüm ifadeleri üzerine yapılan çalışmalardan farklı olarak bu ifadelerin yazarın üslubu ile olan bağlantısı üzerinde durulmuştur

### 1. Ölümün Doğrudan İfadesi

Seyahatnâme'de Evliya Çelebi'nin ölümü doğrudan belirttiği birçok örnek bulunmaktadır. İfadelerin kullanıldığı kişi kadrosuna bakıldığında merhûm olmak, merhûme olmak, vefât etmek, fevt olmak, rûh teslim etmek arasında herhangi bir farklılık görülmemektedir. Aynı tâbirler padişah, yönetici, peygamber, yaşlı, genç farketmeksizin birçok insan için kullanılmıştır. İlgili kişilerin tek ortak özellikleri, müslüman olmalarıdır.

Türk dilinde ölüm hadisesinin yarattığı etkiyi azaltmak için (Yüksekkaya, 2009, s. 4) çeşitli ifadeler bulunmaktadır. Türkçenin takip edilebildiği en eski yazılı kaynak olan Orhun yazıtlarında dahi “öldü” ifadesi düşman ya da avamdan kimseler için kullanılmakta, saygı duyulan kişiler için ise “kergek bolmak”, “uç barmak” gibi örtmecelere başvurulmaktadır (Ersoy, 2002, s. 87). Bu açıdan eserde “ölmek” eyleminin kullanımı dikkat çekicidir. Evliya Çelebi'nin eserindeki onca ifade içinden “ölmek” eylemini yalnızca iki kişi için kullanmış olması bilinçli bir tercih ihtimalini düşündürür. Fakat ilginçtir ki yazarın “öldüğünü” belirttiği kişiler II. Bayezid ve I. Selim'dir. Eylemin geçtiği bağlamlar göz önüne

alındığında yazar “ölmek”i tek başına kullanmamış, öncesinde ve sonrasındaki anlatımla bağlantılandırarak bildirme amacı gütmüştür. II. Bayezid’in nefsi ile mücadelesini ve kendisinden önce nefsinin öldürülmesinin anlatıldığı hikâyenin sonunda bulunan “ölmek” fiili alıntı bir cümlemin içinde geçer: “‘Sultân Bâyezîd iki kerre ölüp iki kerre namâzı kılındı’ deyü meşhûr-ı âfâktır” (Dankoff, Dağlı, Kahraman, 2006, s. 163). II. Bayezid için geçen ifadeden farklı olarak I. Selim’in öldüğü bilgisi doğrudan yazar tarafından, ancak yine tek başına değil zarf-fiil ekiyle birbirine bağlı eylemler arasında verilir: “Edirne’ye giderken Çorlu’da çorlu olup ölüp bekâ dârına gitdi” (Dankoff, Dağlı, Kahraman, 2006, s. 230). Yazarın, söz konusu iki padişahın dönemleriyle ilgili aktardığı bilgiler değerlendirildiğinde ve kendi yaşadığı dönem ile padişahların dönemleri arasındaki uzun zaman farkı göz önünde bulundurulduğunda, herhangi bir olumsuz niyetin güdülmediği sonucuna varılabilir. Ayrıca “ölmek” bu kişilerin ölümünü bildirmek için kullanılan tek eylem değildir. Aynı kişiler için başka ölüm ifadelerine de başvurulmuştur.

Ölümü doğrudan ifade eden bir başka eylem de “şehîd olmak”tır. Metinde bu durum, “şehâdet şerbetini içmek” şeklinde de dile getirilmiştir. İslam inancında “canını Allah yolunda fedâ eden kimse”ler (Atar, 2010, s. 428) için kullanılan bu sözü Evliya Çelebi de aynı minvalde kullanmıştır.

Evliya Çelebi’nin, ölümünü “mürd olmak” şeklinde belirttiği on kişi vardır. Bunların başında Hz. Muhammed’e düşmanlıklarıyla bilinen Ebû Leheb ve Ebû Cehil gelmektedir. Zalimliğiyle tanınan Kral Dakyanus’un yanı sıra grubun diğer üyeleri İstanbul’un kuruluşuna katkı sağlayan yöneticilerdir. “Mürd olduğu” belirtilen kişilerden bir diğeri ise Musâ Çelebi’dir. IV. Murad’ın musâhiplerinden biri olan Musa Çelebi padişaha karşı çıkan ayaklanmada isyancıların isteği üzerine öldürülmüştür. Hepsı gayrimüslim olan “mürd olmuş olanlar” arasında Musa Çelebi’nin de bulunması dikkat çekicidir. Bu noktada bazı ihtimaller ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri Evliya Çelebi’nin biyografik bilgiler konusunda, yararlandığı bir kaynaktan etkilenmiş olma ihtimalidir. Yazarın birçok kaynaktan doğrudan ya da dolaylı olarak yararlandığı bilinmektedir (Eren, 1960, s. 37). Ancak şu an için en azından Musa Çelebi özelinde böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bir diğer ihtimal ise iç oğlanlıktan gelme Musa Çelebi’nin dinî kimliğidir. Evliya Çelebi’nin “devşirme” olan musahibi “kâfir” olarak düşünmüş olması, onun olayları çoğu zaman abartma veya gerçekliği ilginçleştirme eğilimi göz önüne alındığında ihtimal dışı değildir. Ayrıca Musa Çelebi’nin Hüsrev Paşa’nın haksız yere öldürülmesine sebep olanlar arasında görülüyor olması da ölümünün bu şekilde ifade edilmesinin sebeplerinden biri olabilir. Hüsrev Paşa’nın öldürülmesi ve hadiseyi takip eden olaylar IV. Murad’ı oldukça zor bir durumda bırakmış, sarayın ön avlusuna kadar giren isyancılar Defterdar Mustafa Paşa’yı, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa’yı ve padişahın en güvendiği musahibi olan ergenlik yaşından henüz çıkmamış Musa’yı kurban olarak istemişler, en nihayetinde Topal Recep Paşa Musa’yı isyancılara teslim etmiştir (Zinkeisen, 2011, s. 102). Bu acı olay sebebiyle Musa Çelebi’nin hatırası çok da olumlu çağrışımlara sahip değildir. Evliya Çelebi de IV. Murad’ın bir süre musahipliğini yapmış ve padişahın Musa Çelebi’ye olan özlemine bizzat şahit olmuştur (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 117). Ayrıca yazarın kullandığı kelimelerin anlamlarına

olan hâkimiyeti bir diğer olasılığa daha kapı açar. İlk bakışta Farsça “murden” fiilinden türemiş “murd” sözcüğü akla gelse de Arapçada da bir “murd” kelimesi vardır. “emred” kelimesinin çoğulu olan bu kelime “beardless (youths), having a beard just sprouting (the same)” (Sakalsız (gençler), yeni sakal çıkmaya başlayan (aynı kişiler)) (Steingass, 1963, s. 1212), “köse” (Mutçalı, 2014, s. 856) anlamlarını haizdir. Öldürüldüğünde henüz çok genç yaşta olduğu bilinen (Baykal, 1982, s. 395) Musa Çelebi için bu ifadenin kullanılmış olmasının makul sebebi olarak kelimenin ilgili anlamı düşünülebilir.

Tablo 1. Ölümü Doğrudan Anlatan İfadeler

|             |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|-------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| merhûme ol- | Belkıs (14), İsmehan Kaya Sultan (105), Hânzâde Sultân (173), Burnaz Âtike Sultân (173), İsmehân Kaya Sultân (173), Şekerpâre Kadın (201)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |
| merhûm ol-  | Hız. Süleyman (14), Hız. İsa (23), Sultan Alaaddin (38), Ertuğrul Bey (38), I. Bayezid (39), Horosî Dede (43), Cem Şâh (47), Yâvedûd Sultan (48), II. Mehmed (66), Şehzade Cihangir (75), Davud Paşa (77), Üveys Paşa (77), Güzelce Rüstem Paşa (77), Hadım Ali Paşa (77), Çerkes İskender Paşa (78), Sofu Ali Paşa (78), Kapudan Hayreddin Paşa (78), II. Selim (96), III. Murad (98), I. Ahmed (102), Çerkes Mehmed Paşa (103,107), Bâkî Paşa (103,107), IV. Murad (111), Çelebi Hasan Paşa (122), Kara Çelebizade Mehmed Efendi (124), Mahdûm Hüseyin Efendi (124), IV. Murad (126), Kara Murad Paşa (134), Köpürlü Mehmed Paşa (135), Melek Ahmed Paşa (141), Vâlide Sultan (143), Hâfız Ahmed Paşa (147), II. Mehmed (161), eş-Şeyh Emrullâh (162), eş-Şeyh Nasrullah (162), Necâtî Beğ (165), I. Selim (165), I.Süleymân (169), II. Selim (169,170), I. Selim (170), Şehzâde Sultân Selîm Hân (171), Bayram Paşa (174), Şemseddin Ahmed bin Süleymân bin Kemâl Paşa (176), Hasan Efendi (176), Kâfzâde Feyzullah (176), Cünûnî İsmâil Efendi (179), Şeyh Sun'ullah (180), Şemseddin Ahmed (181), Tâcbeğzâde Nişânî (182), Sûzenî Efendi (182), Nalıncı Memi Dede (183), Nişânîzâde Seyyid Mehmed Efendi |

|                  |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                  | (184), Mehmed Kudsi (184), Hatib Zâkirî (185), el-Mevlâ Şeyhzâde (185), Armağanî Mehmed Efendi (187), Deli Sefer Dede (188), Eskici Dede (188), Keçeli Dede (188), Geysûdâr Molla Mustafa Çelebi (188), Şeyh Mehmed eş-şehîr bi-Kadızâde (191), Habîb-i Karamanî (191), Mahmûd el-Karamanî (194), Ebâ Eyyûb (197), Ebussu'ûd Efendi (198), Bedi'üzzamân ibn Hüseyin Baykara ibn Timur Hân-ı sâhib-hurûc (198), Şeyh Hazret-i Ömer Bâkî (198), Haydar Mirzâ (199), Mehmed Bâkır eş-şehîr Dökmecizâde (199), Palak Mustafa Paşa (200), Mehmed bin Hüsâm eş-şehîr Kara Çelebizâde (200), I. Süleyman (201), Pertev Paşa (201), Meyyitzâde (209), İmâmzâde Mehmed Efendi (209), Bağdâdizâde (209), Süleymân Hân (214), Şeyh Âdem Efendi (220), Şücâ' Baba (236), Mahmûd Efendi (236), Selmân-ı Fâris (244), Selmân-ı Pâk (254), Eyyûb-ı Basrî (256), Amr-ı Ayyâröğlu Uşûm (256), İmâm-ı A'zâm (257), Hasan-ı Basrî (258), Ebülhûr-ı Yemenî (276), Süleymân Beşe (294), Hz. Süleyman (305), Atâullâh Habeşî (320), Hidâyetullah ibn Zünnûn-ı Mısırî (327), Mâlik Eşter (353), Hezârfen Ahmed Çelebi (359), Lâgarî Hasan Çelebi (360) |
| vefât et-/ eyle- | İskender (17), II. Bayezid'in oğullarından biri (28), II. Bayezid (68), Vezir Koca Kâsım Paşa (77), Vezir Hacı Mehmed Paşa (77), Vezir Mustafa Paşa (77), Mevlânâ Yâkub (79), eş-Şeyh Mehmed Birgili (96), Vezir Ali Paşa (102), Bayram Paşa (104), Şeyh Sa'dullah ibn Akşemseddîn (162), eş-Şeyh Fazlullah (162), eş-Şeyh Mehmed Hamdüddîn (162), Şehzâde Cihângîr (168), IV. Murad (172), Süglün Muslı Sultân , Suheyb-i Rûmî (259)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| rûh teslim et-   | II. Bayezid (68), Elekçi Dîvânesi (189)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |

|                              |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| fevt ol-                     | Hüseyin Efendi (123)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| öl-                          | II. Bayezid (163), I. Selim (230)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| şehîd ol-                    | Ebâ Eyyûb-ı Ensârî (33), Muhammed Zü'l-Hayâl (İstanbul'da yaşayan Arapların kumandanı) (36), Aya Dede (42), Cübbe Alî (43), Gavrî Hân (68), eş-şeyh Ali Tablî (76), Musa Paşa (77), Turgud Paşa (78), Tayyar Mehmed Paşa (104), Karakaş Paşa (109), II. Osman (109), Ebâ Eyyûb-ı Ensârî (174), Aya Dede (175), Horosî Dede (175), Mehmed bin Receb Efendi (185), Mâlik Eşter (253), Ma'dî Kereb Gâzî (255), Büreyde-i Eslemî (257), Ebâ Eyyûb-ı Ensârî (257), Akîl (258), İmâm Hasan (261), İmâm Hüseyin (261), Zünnûn-ı Mısırî (261), Mukbîl-i Zerrîn-kemer (264), Ukkâşe (284), Çümçüm Sultân (284), Bedîl bin Vertâ (293), Hz.Hamza (293), Hz. Ali (303), Hz. Osman (314), Sa'deddîn ibn Kereb Gâzî (315), Ebû Sa'id et- Tarî (322), İmâm Hüseyin (322), Cedallâh Ebû Tûrâb (340) |
| şehd-i şehâdet câmin nûş et- | Diğer Üveys Paşa (77)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| müird ol-                    | Kral Yağfur (20), Kral Takyanus (21), Mikra Kostantin (24), Şilbiştir (24), Kral Ferenyâl (21), Musa Çelebi (112), Rakofçi (139), Hırkîl Kral (232), Ebû Leheb (270), Ebû Cehil (270)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |

## 2. Ölümün Bir Âlemden Diğer Bir Âleme Geçiş Olarak İfade Edilmesi

Ölümün bir âlemden başka bir âleme geçiş, gidiş, göç olarak görülmesi Türklerin İslamdan önceki dinî inançlarının, İslam dinindeki ölümden sonra yaşam düşüncesinin ve tasavvufun etkisiyle Türkçede kendisine birçok karşılık bulmuştur. Evliya Çelebi bu minvaldeki ifadeleri çokça kullanmıştır. Eserdeki bu ifadeler ölümün direkt ifadesinden sonra en çok karşımıza çıkan örneklerdir. Nakletmek, intikal etmek, irtihal etmek, revâne olmak eylemleri ile kurulan ve dünyanın geçici bir konak yeri olduğunun vurgulandığı ifadelerin yanında ölüm bir âlem değiştirme olarak düşünülmüştür. Gidilen yeni âlem *cennet*, *sonsuzluk yurdu* olabildiği gibi daha somut şekilde *toprak* olarak da görülmüştür. Aşağıdaki listede bulunan, benzer anlamları taşıyan ölüm ifadeleri arasındaki en belirgin fark kişinin ölüm karşısındaki tavrında ortaya çıkar. “İntikal etmek, irtihal etmek, vâsıl olmak, gitmek, revâne olmak,

azm etmek, karâr etmek, vedâ etmek” birleşik eylemleri ile kurulan ifadeler ölüme karşı yansız bir tavır taşıırken “terk” sözcüğü ile oluşturulan “terk-i fânî etmek, terk-i dünya olmak/ etmek” eylemleri dünya hayatının iradî bir şekilde bırakıldığı, yaşamdan vazgeçildiği anlamını hâizdir. Bu hâliyle ilgili ifadenin tasavvufi bir arka planı bulunup bulunmadığı sorusu ortaya çıkar. “Terk-i fânî etmek” metinde Kuyucu Murad Paşa (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 99), II. Bayezid (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 162), III. Murad (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 170) ve Kecdehân Abdullah Efendi (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 185) için kullanılmıştır. Bayezid-i Veli olarak anılan II. Bayezid’in tasavvufi kimliği metinde de menkıbelerle desteklenerek vurgulanmıştır. Kecdehan Abdullah Efendi’nin adı “I. Ahmed döneminde vefât eden ulemâ” arasında geçmektedir. Fakat III. Murad ve Kuyucu Murad Paşa için metinde dinî ya da tasavvufi bir ilgi söz konusu edilmemiştir. III. Murad’ın, kişiye irfânî ya da dinî bir kimlik yüklemek için yeterli bir veri olmasa da, Muradî mahlasıyla yazdığı tasavvufi şiirleri bulunduğu bilinmektedir. Hadîkatü’l-Vüzerâ’dan Kuyucu Murad Paşa’nın dışarıdan kan dökmekten ve adam öldürmekten çekinmeyen biri gibi görünse de haftada bir Kuran’ı hatmeden, eyyâm-ı beyzada oruç tutan ve Hz. Hamza’nın kılıcını kullanan bir Nakşibendî olduğu bilgisini edinebiliyoruz<sup>1</sup> (Osmanzâde Ahmed Tâib, 1271, s. 59). Ancak Seyahatname metninde ne III. Murad ne de Murad Paşa için bu bilgileri çağrıştırır herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla dünya hayatı için kullanılan “terk etmek” ifadesinin belli bir dünya görüşünü benimsemiş bir grup için mi kullanılıyor olduğu sorusu cevapsız kalmaktadır.

Ölüm ile bir âlemden bir diğerine geçiş her zaman gidişin vurgulanması ya da sonsuzluğa/ yokluğa varılması ile sınırlı değildir. Kostantin için kullanılan örnekte (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 24) olduğu gibi ölüm göğe doğru bir yükselme olarak da düşünülmüştür. Ölüm ayrıca toprağa, insan yaşamının kaynağına bir dönüştür. Yazar, ölüm- toprak ilişkisini anımsatan ifadeleri Bahşî Efendi (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 185) ve Kılıç Ali Paşa (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 217) için kullanmıştır. Yaptırdığı camiden övgüyle bahsedilirken ölümü söz konusu edilen Kılıç Ali Paşa için toprak “hâk-i bâkî” olarak nitelendirilmiş, sonsuzlukla ilişkilendirilmiştir. Yazarın, “sebük-rûh, âlûf ve âşûfte-meşreb” (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 185) olarak nitelendirdiği Bahşî Efendi için ise toprak herhangi bir sonsuzluk veya yeni bir hayat referansı taşımamaktadır.

Tablo 2. Ölümü Bir Âlemden Diğer Bir Âleme Geçiş Olarak Anlatan İfadeler

|             |                                                                                                                                                                            |
|-------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| intikâl et- | Çelebi Mehmed (39), Es’ad Efendi (123), Şemseddin Ahmed bin Süleymân bin Kemâl Paşa (166), Şeyh Mehmed Taşköprüzâde (176), Sun’ullah Efendi ibn Ca’ferü’l-İmâdî (176), Alî |
|-------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

<sup>1</sup>“... ‘ahd-i hilâfet-i ahmed hânî’de darb-ı şemşîr u hüsn-i tedbîr ile erkân-ı devlet-i osmâniyyeye istihkâm virmişdür meşâyih-i nakşibendiyye’den inâbet ü istifaza-i bereket-i sohbet itmegin haftada bir hatm-i şerîf idüp eyyâm-ı beyzada sâim olurdu miyân-bendi olan seyf-i mühennedi hâlid bin velid radiyallahu anh hazretlerinden tedâvül-i eyâdî-i evliyâ-yı kibâr ile zîb-i dest-i iftihârı olduğu ‘an’ane-i sikât-ı revâh ile resîde-i derece-i î kândır egerçi sûretâ katl-i ricâl ve sefk-i dimâ’-i ibdâlde seyf-i sârim ama ma’nide müstecmi’-i me’âlî ve mekârim idi...”

|                                                                  |                                                                                                                                          |
|------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                                  | el-Cemâlî (181), Hüseyin Doğanî Dede (187), Ahmed Efendi el-Mısırî (199), Abdülgaflâr el-Medenî (313), Tokatlı Dervîş Ömer Gülşenî (341) |
| dârü'l-fenâdan dâr-ı bekâya irtihâl et-                          | Şeyh Zindânî (43)                                                                                                                        |
| dâr-ı bâkiye irtihâl et-                                         | Melik Rac'îm (14), Alî Beğ ibn Husrev (199), Hazret-i Durmuş Dede (226)                                                                  |
| vedâ'-ı fânî et-                                                 | I.Süleyman (95), Şehzâde Sultân Cihângîr (171)                                                                                           |
| civâr-ı rahmete vâsıl ol-                                        | III. Murad (97)                                                                                                                          |
| azm-i bekâ eyle-                                                 | II. Osman (103)                                                                                                                          |
| dâr-ı bekâya rihlet et-                                          | IV. Murad (105)                                                                                                                          |
| dâr-ı bekâya git-                                                | Mimar Sinân (149)                                                                                                                        |
| terk-i fânî et-                                                  | Murad Paşa (99), II. Bayezid (162), III. Murad (170), Kecdehân Abdullah Efendi (185)                                                     |
| terk-i dünya ol-/et-                                             | eş-Şeyh Mehmed ibn Arrâf (164), Yahyâ Efendi (223)                                                                                       |
| bâğ-ı cinâne revâne ol-                                          | Mihri (165)                                                                                                                              |
| dâr-ı bâkide karâr et-                                           | III. Murad (170), Şeyh Abdüssamed Efendi (176)                                                                                           |
| âhirete intikâl eyle- / et-                                      | Adlî Efendi (176), Kâmî Efendi (181), Hazret-i Esîr Hindî-i Seyyâf (301)                                                                 |
| vâsıl-ı cinân ol-                                                | Şeyh Abdülkerîm Emîn (178), Sürûrî Çelebi (209)                                                                                          |
| irtihâl et-                                                      | Şeyhülislâm Hüseyin Efendi (186)                                                                                                         |
| azm-i bakâ-yı huld-ı berîn et-                                   | Mustafa Efendi bin Azmizâde (186)                                                                                                        |
| dâr-ı ukbâda karâr et-                                           | Geysûdâr Mehmed Efendi (187)                                                                                                             |
| âlem-i âhirete revâne ol-                                        | Ömer Efendi Şeyh-i Câmi'-i Dragoman (187)                                                                                                |
| sabâh-ı ömrü vâsıl-ı revâh ol-                                   | Şeyh Hüseyin Lâmekânî (187)                                                                                                              |
| bekâ dârına git-                                                 | I.Selim (230)                                                                                                                            |
| nakl et-                                                         | Selmân-ı Pâk (264), Ebü'l-Kâsım es-Semmâkü'l-Baytârî (308)                                                                               |
| âhirete nakl eyle-/ et-                                          | Selmân-ı Kûfî (265), Abdülgaflâr-ı Medenî (326)                                                                                          |
| rihlet et-                                                       | Hasan Kattâl (303)                                                                                                                       |
| murg-ı dili bâz-ı ecelden kurtulmayup kafes-i tenden tayerân et- | Kostantin (24)                                                                                                                           |
| gülşen-i hayâtı varağı hâke düş-                                 | Bahşî Efendi (185)                                                                                                                       |

|                               |                      |
|-------------------------------|----------------------|
| hâk-i bâkiye kadem basup yat- | Kılıç Ali Paşa (217) |
|-------------------------------|----------------------|

### 3. Ölümün Sınırlı Bir Sürenin Sonu Olarak İfade Edilmesi

Ölümün belirli bir sürenin sonu olarak görüldüğü örnekler metinde çok fazla değildir. Yazar “merhûm olmak” gibi sıkça kullandığı, fakat Tanrı’nın bağışlayıcılığını çağrıştıran bir ifadeyi İstanbul’un ilk bânîleri için kullanmayı doğru bulmamış olacaktır ki, bir sürenin sonunu belirtir şekilde oluşturulmuş bu ifadeler onlardan başka kimse için geçmemektedir.

Tablo 3: Ölümü Sınırlı Bir Sürenin Sonu Olarak Anlatan İfadeler

|                |                                |
|----------------|--------------------------------|
| devri âhir ol- | Kral Vezendon (19), Aline (21) |
| ömrü âhir ol-  | Kostantin (24)                 |

### 4. Ölümün Ona Doğru Gidilen Süreçle İlişkilendirilerek İfade Edilmesi

Evliya Çelebi sözünü ettiği bazı kişilerin ölümünü anlatırken onlara dair elinde olan bilgilerin ilgi çekici yönlerini kullanmıştır. Tuna Nehri’ni at üstünde geçerken altındaki buzun kırılması sonucu ölen hükümdar Puzantin (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 17) ve Ayasofya Câmii’nde abdest alırken vefat eden Hocaîade’nin<sup>2</sup> (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 199) ölümünün ifade ediliş şekli bu kategoridedir. Yazar, Ebussu’ûd Efendi’nin taziri üzerine Mısır’a giderken denizde vefat eden Muhyiddin Arabîade için ise denizde ölümü vurgular şekilde “bahr-i sefidde gark olmuştur” der (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 79).

I. Ahmed ve Şehzâde Mehmed için kullanılan ifadeler de bu başlık altında ele alınabilir. Ölümün iki farklı ifade ediliş biçimi ölüme karşı gösterilen reaksiyon noktasında ortaklaşır. Elli bir gün süren bir mide hastalığı sonucu vefât eden (İlgürel, 1989, s. 32) I. Ahmed ve bazı kaynaklarca çiçek hastalığına yakalandığı için öldüğü belirtilen (Sungurhan, 2017, s. 158) Şehzâde Mehmed için ölüm düşmanca bir kimliğe bürünmüş (kabza-i ecel, rehzen-i ecel) ölümüne bir mücadelenin onlar aleyhine sonlanması olarak ifade edilmiştir. Benzer bir mücadele çağrışımı Hayrî mahlaslı Mevlâ Ahmedî adlı şâir için kullanılan ölüm ifadesinde de hissedilir ancak şâirin ölümüne dair bir bilgi bulunamamıştır.

Tablo 4. Ölümü Ona Doğru Gidilen Süreçle İlişkilendirerek Anlatan İfadeler

|                                                 |                                                                                       |
|-------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|
| ömrü buz gibi şikeste olup vücûdu buz gibi eri- | Puzantin (Tuna Nehri üzerinden atıyla geçerken buzun kırılması sonucu ölmüştür.) (17) |
| gark ol-                                        | Mevlanâ Muhyiddin Arabîade (79)                                                       |
| dünyâdan el yu-                                 | Sa’deddin Hasan eş-şehîr bi- Hocaîade (199)                                           |

<sup>2</sup> Hirik’e göre Evliya Çelebi burada, ölen kişinin yaptığı iş ile ölüm arasında bağlantı kurmaktadır (Hirik, 2013, s. 449).

|                                              |                     |
|----------------------------------------------|---------------------|
| kabza-i ecelden girîbân-ı ömrün halâs edeme- | I.Ahmed (171)       |
| rehzen-i ecel girîbanın al-                  | Şehzade Mehmed (75) |
| ecel sinânına uğra-                          | Mevlâ Ahmedî (177)  |

### 5. Ölümün, Gerçekleştiği Yer İle Bağlantılı Olarak İfade Edilmesi

Evliya Çelebi için kişinin öldüğü yer de bazen ölümünün haber verilmesinde kullanılabilecek bir malzemedir. Boğdan'da Yaş şehrinde ölen Taşköprüzâde'nin ölümü “yaşı tamâm kurumak” (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 184), Yemen- Aden'de vefat eden Üveys Paşa'nın ölümü ise (ufak bir harf farkıyla) “diyâr-ı ademe gitmek”tir (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 77). Yazar böylece ölümün gerçekleştiği şehir ve ölüm arasında basit harf veya kelime oyunlarına dayanan bir bağ kurar.

### 6. Ölümün, Ölen Kişinin Adı veya Mahlası İle Bağlantılı Olarak İfade Edilmesi

Evliya Çelebi eserinde sözünü ettiği kişilerin ölümünden bahsederken onların adlarını veya mahlaslarını da ölümle ifade etmede bir malzeme olarak görmüştür. Hirik, her ne kadar Şâmî-i Arabî'nin ölümü için kullanılan “şâmî olmak” eylemini “ilginç” olarak nitelendirir (Hirik, 2013, s. 450) ancak bu yazarın ölüm ile ilgili örtmece oluşturmada kullandığı yöntemlerden biridir. Genellikle ad ya da mahlas ile ilgili bir benzetme unsurunun doğrudan kullanılması şeklinde kurulan bu ifadeler bazen ölen kişinin adının/ mahlasının çağrışım alanından yararlanılarak da oluşturulur. Mevlâ İsmail Dede ve Yetmiş Gurus Dede'nin ölümünün anlatımı için bu yol kullanılmıştır. Hz. İsmail'in babası İbrahim tarafından tanrı için kurban edilmesi hakkındaki kıssa hatırlatılacak şekilde Mevlâ İsmâ'il Dede'nin ölümü “râh-ı hakka kurban olmak” şeklinde ifade edilmiştir. Yetmiş Gurus Dede ise yazarın anlatımına göre bir savaş esnasında ricâlî'l-gayb arasına karışmış, yedi yıl konuşamamış daha sonra ise “yetmiş gurus” lafından başka bir şey söylememiştir. Evliya Çelebi, onun ölümünü “âhiret hisâbın görmek” olarak aktarır.

Tablo 5. Ölümü Ölen Kişinin Adı veya Mahlası ile Bağlantılı Olarak Anlatan İfadeler

|                                              |                                 |
|----------------------------------------------|---------------------------------|
| rûh doğanın uçur-                            | Hüseyin Doğânî Dede (187)       |
| rûh doğanı zîr-i zemînde âşiyân et-          | Hüseyin Doğânî Dede (187)       |
| verâ-yı Kâf'a kadem bas-                     | Ahmed bi'l-Kafzâde Efendi (194) |
| kâf kâfî ol-                                 | Ahmed bi'l-Kafzâde Efendi (194) |
| kılıcın arşa asup yayın yas-                 | Kılıç Ali Paşa (217)            |
| cân kuşu uç-                                 | Ali Kuş (219)                   |
| kılıcın arşa asup okun atup yayın yasup yat- | Kılıç Ali (220)                 |
| şâmî ol-                                     | Şâmî Arabî (359)                |
| âhiret gavrına er-                           | Gavrî Hân (68)                  |
| cihângîr iken zemîn-gîr ol-                  | Şehzâde Cihangîr (169)          |

|                        |                            |
|------------------------|----------------------------|
| râh-ı hakka kurbân ol- | Mevlevî İsmâ'il Dede (209) |
| âhiret hisâbın gör-    | Yetmiş Gurus Dede (188)    |

## 7. Ölümün, Ölen Kişinin Mesleğini, Uğraşını Ya Da Makamını Hatırlatır Şekilde İfadesi

Evliya Çelebi özellikle devlet adamlarının ölümlerinden bahsederken bu yolu izlemiştir. Padişahlar için ölüm genellikle dünyadaki saltanatı bırakmak, bir misyonu tamamlamaktır. Yazar I. Süleyman (vedâ'-ı tâc-ı taht-ı Süleymânî etmek, vedâ'-ı saltanat etmek) ve III. Murad (terk-i saltanat-ı sûrî etmek) için dünya saltanatına veda etmek, geçici bir saltanatı terk etmek anlamına gelen ifadeler kullanmıştır. III. Murad için ayrıca bir misyonu tamamlamış olma durumu “âl-i Osmân'ın âb-ı rûyî olup gitmek” ifadesi ile vurgulanmıştır. Bazıları için ise ölüm bir ödül ya da dünyadaki saltanatı bırakmanın akabinde âhiretteki sonsuz saltanatı kazanmaktır. IV. Murad için çoğunlukla bu çağrışıma başvurulmuştur. IV. Murad vefatıyla sonsuz saltanata göç etmiş (saltanat-ı câvidânîye rihlet etmek), sonsuzluk yurdunun padişahı (pâdişâh-ı dâr-ı bâkî) olmuştur. Benzer şekilde I. Ahmed de geçici hükümdarlığı sonlanınca (saltanat-ı sûrî) cennet yurduna gitmiştir. Yazarın adı geçen padişahlardan özellikle IV. Murad ile tanıştığını, aktardığına göre (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 115) kendisinin musahipliğini yaptığını ve yakın bir ilişki içinde olduğunu eserinden öğrenmekteyiz. Ayrıca Sultan Ahmed Cami'nin yapımında babasının temel imamlığı yaptığını belirten (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 100) yazar kendisinin doğumundan bahsederken de “hamd-i Hudâ kim böyle bir pâdişâh-ı cem-cenâb asrında dünyaya gelmişiz” (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 98) der. Denebilir ki yazar belli bir yakınlık duyduğu bu padişahlar için ölümden sonra da sürecek sonsuz bir saltanatı ve ödüllendirilmeyi dilemiştir. Herhangi bir yakınlığı ya da tanışıklığı olmaksızın ölümünü bir makam değişikliği, bir yükselme olarak anlattığı diğer kişi ise II. Bayezid'dir. Evliya Çelebi, eserinin ilerleyen bölümlerinde birtakım menkıbelerinden de bahsettiği padişahın manevi varlığı için hem somut fetihlerini hem de manevi farkındalığını vurgulayacak şekilde “rûh-ı pür-fûtûh” ifadesini kullanmıştır. Böylelikle yaşarken de üst bir mertebeye görülen hükümdar, ölümüyle birlikte bir insanın ulaşabileceği en üst noktaya erişmiştir.

Saltanat süresinin çoğu at üstünde geçen I. Selim ve kaynaklarda avdan hoşlandığı, ok yapımında usta olduğu, daima kılıç ve yay ile gezdiği belirtilen (Emecen, 2003, s. 412) III. Mehmed için atıcılık terimlerine başvurulmuştur. Evliya Çelebi'nin, yararlandığından söz etmese de şekil ve tertip bakımından yararlandığı (Eren, 1960, s. 76) bir kaynak olan Künhü'l- Ahbâr'da hakkında “mey-perest ü ayyâş ve bir kadeh bâdeyi taht-ı Cemşîd'e virmediği halk içinde ıyân ü fâş idi” (Donuk, 2024, s. 950) ifadeleri geçen Cem Sultan'ın ölümü için yazar “mest ü medhûş-ı hakîkî olmak” kalıbını tercih etmiştir. Cem Sultan için kullanılan benzer temalı bir diğer ifade de “câm-ı eceli nûş etmek”tir. Aynı ifade Cem Sultan'dan başka Sultan Gavri ve Fâzıl Ahmed Paşa için de mevcuttur. Sultan Gavri'nin içkiye düşkünlüğü konusunda Seyahatname metninde ya da başka bir kaynaktan herhangi bir bilgiye rastlanılamamaktadır. Câm-ı ecel ifadesinin tasavvufi bir bağlamda düşünülmesi de mümkündür. Bununla birlikte hükümdarın tasavvufa meyyal bir kimliği olup olmadığı konusu belirsizdir. Hurûfî şair

Nesîmî'nin şiirlerine büyük ilgi gösterdiği, hatta kendi döneminde hurûfiliğin Mısır'da yayılmaya başladığı bilgisi aktarılsa da (es- Seyyid, 2001, s. 316), hükümdarın şiirlerini barındıran mecmuada Nesîmî'ye ait bir gazelin kayıtlı bulunması ve Gavrî tarafından bu şiire nazire olarak yazıldığı düşünülebilecek bir gazelin mevcudiyeti dışında şiirlerinde Nesîmî ve hurûfîlik vurgusunu öne çıkaran bir içerik ya da üslubun varlığından bahsetmek pek mümkün görünmemekle birlikte şiirlerinde yoğun bir tasavvufi içerik söz konusudur (Kocatürk, 2023, s. 48). Ölümü aynı sözlerle anlatılan Fâzıl Ahmed Paşa için yazar bu ölüm ifadesini kullanma zeminini bir iki cümle öncesinde “Niçe feth [u] fütûhât dan sonra Kandiye kal’asın ve Kamanîçe kal’asın feth edüp (---) sene sadâret-i uz mâda mu’azzez ü mükerrer olup câm câm bâde-i nâbî nûş ederek...” (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 135) sözleriyle hazırlamıştır.

Ölüm hükümdarlar için genellikle bir adım öteye gitme, bir saltanat döneminin bitişi ya da hem bir bitiş hem de yaşamın başka bir boyutunda saltanatın yeniden başlaması iken diğerleri için yalnızca ellerindeki işin/ uğraşın sonuna gelinmesidir. Vehbî Osman Çelebi, dîvânını tamamlamaya çalışırken vefât etmiş ve bu yüzden ölümü “Vehbî Osman Çelebi tamâm edem derken ol dahi nâ-tamâm olup tamâm-ı dünyâyâ intikâl eyledi” cümlesiyle anlatılmıştır (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 121). Azmizâde Hâletî (Mustafa Efendi bin Azmizâde)’nin vefatı da “dârü’l-hadîs-i Süleymânîyye iken hadîsi âhir olup” (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 186) sözleriyle Süleymânîye Dârülhadisliği görevi ile bağlantılandırılarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte “hadîs” ifadesi bu bağlam içinde “yokken var olmak, sonradan ortaya çıkmak” anlamındaki “hâdis” kelimesini de çağrıştırmaktadır. Ölümü yaptığı iş ile ilintili şekilde anlatılan kişilerden diğeri Mukbîl-i Zerrîn-kemer’dir. Evliya Çelebi, mahlepçilerin pîri olarak andığı bu kişinin ölümünü “ashâb-ı güzîn mâbeyninde kış günleri ıssı şerbet ve ıssı pâlude ve sa’leb ve süd ve mahleb fûruht edüp kâr ederdi. Âhir kârı Uhud gazâsında tamâm olup Hazret-i Hamza cenbinde medfûndur” (Dankoff, Kahraman, Dağlı, 2006, s. 286) şeklinde, ölümü Mukbîl-i Zerrîn-kemer’in kazancının sona ermesi olarak anlatmıştır. Nalıncı Memi Dede’nin de ölümü ve mesleği arasında bağ kurulmuştur. Yazar hem mesleği dolayısıyla iç içe olduğu kavramlara (âteş, hâkister) hem de şehirde çıkan büyük bir yangından dükkânının etkilenmemesi hatta kendisinin içeride çalışmaya devam etmesi gibi olağanüstülükleri içeren mânevi makamına atıfta bulunarak onun ölümü için “âteş-i cân-sûz ile hâkister olmak” (183) der.

Evliya Çelebi kullandığı ölüm ifadeleriyle ölen kişinin dinî kimliğini de hatırlatır. Bu kategoride ele alınan müslüman hükümdarlar için ölüm olumlu ve daha iyiyi hazırlayan bir son iken Kral Kanator’un vefatı, bir cehennem çağrışımı içinde “ömür defteri dürülüp nâra yanmak”tır.

Tablo 6. Ölümü Ölen Kişinin Mesleğini, Uğraşını Ya Da Makamını Anlatır Şekilde Oluşturulan İfadeler

|                                                           |                                                            |
|-----------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------|
| vedâ'-ı tâc-ı taht-ı Süleymânî et-                        | I. Süleyman (95)                                           |
| vedâ'-ı saltanat et-                                      | I.Süleyman (168)                                           |
| âl-i osmân'ın âb-ı rûyî olup git-                         | III. Murad (97)                                            |
| terk-i saltanat-ı sûrî et-                                | III. Murad (97)                                            |
| okun atup kemânın yas-                                    | III. Mehmed (171)                                          |
| ömür/ömrü kemânın yas-                                    | I.Selim (68), I. Selim (165)                               |
| mest ü medhûş-ı hakîkî ol-                                | Sultan Cem (47)                                            |
| vedâ'-ı mülk-i fânî edüp saltanat-ı câvidânîye rihlet et- | IV. Murad (126)                                            |
| vedâ'-ı saltanat-ı fânîden pâdişâh-ı dâr-ı bâkî ol-       | IV. Murad (126)                                            |
| saltanat-ı sûrîden azîm-i dâr-ı cinân ol-                 | I. Ahmed (100)                                             |
| rûh-ı pür-fütûhu revân-ı evc-i ılliyyîn ol-               | II. Bayezid (68)                                           |
| nâ-tamâm olup tamâm-ı dünyaya intikâl eyle-               | Vehbî Osman Çelebi (121)                                   |
| hadîsi âhir ol-                                           | Mustafa Efendi bin Azmizâde (186)                          |
| âhir-i kârı tamâm ol-                                     | Mukbîl-i Zerrîn-kemer (286)                                |
| âteş-i cân-sûz ile hâkister ol-                           | Nalıncı Memi Dede (183),                                   |
| câm-ı eceli/ecelden nûş et-                               | Sultan Gavrî (46), Sultan Cem (47), Fâzıl Ahmed Paşa (135) |
| ömrü defteri dürülüp nâra yan-                            | Kral Kanator (37)                                          |

## SONUÇ

Bu çalışmada Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin birinci cildinde yer alan ölüm ifadeleri incelenerek, ifadelerin yazarın üslubu çerçevesinde nasıl şekillendiği incelenmiştir. Çalışma, ölüm ifadelerinin sadece bireylerin ölümüne dair bir bildirim işlevi taşımadığını, aynı zamanda Evliya Çelebi'nin eserinde bir anlatı aracı olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. Ölüm, yazar için yalnızca bir son değil; aynı zamanda bir başlangıç, bir geçiş ve kişinin yaşamına dair özet sunma imkânı sağlayan bir anlatı malzemesi olmuştur.

Evliya Çelebi, sözünü ettiği her kişinin ölümünü, onların toplumsal statüleri, meslekleri, dinî kimlikleri veya kişisel özellikleri bağlamında yorumlayarak, ölümün bireysel ve toplumsal anlamlarını okuyucuya yansıtır. Evliya Çelebi'nin ölüm ifadelerini kişiselleştirme ve çeşitlendirme çabası, her ölümün kendine özgü bir hikâyesi olduğu fikrini pekiştirir. Bu yaklaşım, bir yandan ölümün evrenselliğini vurgularken diğer yandan her bireyin yaşamının ve ölümünün kendine özgü bir anlam taşıdığını ima eder.

Edebî metin kaleme alan her yazar için ölüm bir anlatı malzemesi olarak kişinin hikâyesinin doruk noktası ya da kapanışı niteliğindedir. Evliya Çelebi de ölüm kavramını bu bağlamda kullanmış; ölümleri bazen bir dönemin sonunu, bazen ahiret hayatına yapılan bir yolculuğu, bazen de trajik ya da dramatik bir olayı vurgulamanın aracı hâline getirmiştir. Kullandığı ölüm ifadelerinin çeşitliliği onun, metni monotonluktan kurtarma ve okuyucuyu etkileyici şekilde yönlendirme yeteneğini gözler önüne serer. Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'de kullandığı ölüm ifadeleri, yalnızca olayın bildirilmesi ya da biyografik bir sonucun aktarılması amacını taşımaktan öteye geçer; yazarın kendine özgü üslubunun en belirgin yansımalarından birini oluşturur. Her ölüm ifadesinin kişisel, sosyal veya dinî bağlamla ilişkilendirilmesi, yazarın metne bireysel bir karakter ve estetik kazandırma çabasını yansıtır. Evliya Çelebi, ölüm ifadelerini sadece dilsel bir çeşitlilik yaratmak için değil, aynı zamanda metni duygusal ve düşünsel düzeyde derinleştirmek için kullanmıştır. Basit bir ölüm anlatımından kaçınarak, bireylerin kimliğini, statüsünü ve hayat hikâyesini vurgulayacak özel ifadeler seçmiş; bunları metaforlar, mecazlar ve kelime oyunları ile zenginleştirmiştir.

Seyahatname'de kullanılan ölüm ifadeleri ile kişilerin isimleri, meslekleri ya da ölüm yerleriyle bağlantılı şekilde kullanılarak, ölüm anlatısı sıradan bir bildirimin ötesine taşınmış; böylece okurda çeşitli duygular oluşturulması amaçlanmıştır. Bu yaklaşım, yazarın Seyahatnâme'yi yalnızca tarihî bir belge değil, aynı zamanda edebî bir eser olarak tasarladığını ortaya koyar. Evliya Çelebi'nin ölüm ifadelerindeki çeşitlilik, Seyahatnâme'nin edebî değerini güçlendiren unsurlardan biri konumundadır. Bu ifadeler, bir yandan ölümün evrenselliğini ve kaçınılmazlığını hatırlatırken, diğer yandan her bireyin ölümünü o kişinin kimliği ve hikâyesine uygun bir bağlam içinde sunar. Böylece, yazarın üslubu hem bireysel hikâyelere anlam kazandırır hem de dönemin kültürel ve dinî algılarını yansıtarak, Seyahatnâme'yi sıradan bir seyahat anlatısından öteye taşır.

## KAYNAKÇA

- Atar, F. (2010). Şehid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, ss.428- 431.
- Baykal, B. S. (1982). *Peçevî tarihi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dankoff, R., Dağlı, Y; Kahraman, S. A. (2006). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi I. Kitap*. Yapı Kredi Yayınları.
- Donuk, S. (2024). *Künhü'l-Ahbâr*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Durmuş, M. (2012). Ölümü güzelleştiren eda: Türkçe şair tezkireleri ile şairnâmelerde ölüme bakış ve ölümün ifade biçimleri üzerine. *Millî Folklor*, (94), ss. 105-122.
- Emecen, F. (2003) Mehmed III. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.28, ss.407- 413.
- Eren, M. (1960). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi birinci cildinin kaynakları üzerine bir araştırma*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Ersoy, R. (2002). Türklerde ölüm ve ölü ile ilgili rit ve ritüeller. *Milli Folklor*, (54), 86-101.
- Es- Seyyid, S. M. (2001). Kansu Gavri. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, ss.314- 316.
- Hirik, E. (2013). Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde ölüm örtmeceleri. *Yeni Türkiye*, (55), ss. 441-451.
- İlgürel, M. (1989). Ahmed I. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, ss.30-33.
- Osmanzâde Ahmed Tâib (1271). *Hadikatü'l- vüzerâ*. Cerîde-i Havâdis Matbaası.
- Sağol, Y. G. (2009). *Türklerde ölümün algılanışı 'ölmek' karşılığında kullanılan kelimelerden hareketle*. Emine Gürsoy Naskali (Ed.), *Uçmağa Varmak Kitabı*, Kitabevi Yayınları.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı imparatorluğu tarihi*. Yeditepe Yayınları.